

Mõtteid hariduselu arengust Eestis aastail 1990–2005

Martin Kaasik (RiTo 11), Tallinna Laagna gümnaasiumi direktor, Eesti Koolijuhtide Ühenduse juhatuse esimees

Kui mõelda tagasi hariduse arengule viimase viieteistkümne aasta jooksul, siis nii loominguulist ja huvitavat aega kui 1990. aastate alguse üleminekuperiood ei ole Eesti koolielus varem olnud ja tõenäoliselt ka ei tule.

Kahjuks ei ole mul kasutada märkmeid, seetõttu saavad kirja üksnes need sündmused, mis on mällu eredaima jälje jätnud. Kahtlemata on alljärgnev ainult minu arusaamine asjade käigust ja tõenäoliselt on neid arvamusi kujundanud ka tegevus Eesti Koolijuhtide Ühenduse juhina. Seetõttu võib arvata, et minu hoiakuid on mõjutanud inimesed paljudest koolidest, kellega ma ühenduse kaudu kokku olen puutunud.

Alustame algusest. Nimelt võtsin 1989. aastal vastu ettepaneku ning asusin Jüri keskkooli direktori ametisse. Siis oli küll veel nõukogude aeg, kuid perestroika oli juba oma töö teinud ja mind ei kinnitanud ametisse mitte enam parteikomitee, vaid rajooni haridusosakond. Esimesi märke NSV Liidu lagunemise kohta panin tähele juba varem. Selleks oli EKP Harju Rajoonikomitee teise sekretäri külaskäik kooli 1988. aasta veebruaris, kui ta palus koolil korraldada 24. veebruaril peoõhtu, et õpilased ei läheks Vabadussõja mälestusmärgi asukohale Jüri kirikuaias lilli panema ja küünlaid süütama. See oli lausa ennekuulmatu, et kompartei midagi palus, mitte ei käskinud, ning teades hästi, milline oli KGB võim, jäin esimesel hetkel keeletuks. Alles mõni tund hiljem hakkasin taipama, millist suurt muutust see tähendas.

Hiigelsamm õigusriigi suunas

Kuigi kõik jälgisid sel ajal põnevusega poliitilisi sündmusi, ei olnud koolielus erilisi muutusi veel aset leidnud. Meenutaksin sissejuhatuseks mõnda tahku nõukogude võimu lõpuaastate hariduskorraldusest. Kooliaasta algas harilikult augustinõupidamistega, kus kuulasime propagandajutte ning kommentaare uute korralduste kohta. Kuigi kool pidi selleks ajaks õpilaste vastuvõtmiseks valmis olema, ei alanud õppetöö siiski veel niipea, sest ees ootasid sügisesed põllutööd – kartulivõtmine. Vanemates klassides, enamasti kuuendast klassist alates, võeti õpikud välja alles oktoobri algul. Direktoril kulus septembrikuu tavaliselt tarifikkatsiooni tegemisele ja kaitsmisele. Tuli välja arutada, kui palju klasse võib normide ja ettekirjutuste kohaselt avada, kui palju tunde igale õpetajale lubada ja kooli peale kokku kulutada ning seejärel oma töö rajooni haridusosakonnas kaitsta. Kaitsmisprotseduur vastas nõukogude tavadele: direktorid tassisid ametnikele “andamit” – lilli ja šokolaadikarpe, loomulikult võeti noosi lisaks ka šeffmajanditest.

Nii nagu praegu võivad erikohtlemist nautida eliitkoolide direktorid, moodustasid tol ajal omaette klassi näidismajandite koolide direktorid – neil oli võimalik võtta ametnike juurde minnes tavalise letikauba asemel kaasa märksa tõsisemat kraami. Sellest, kui hea mulje suutsid ametnikule jätta, olenes aga, kui palju õpilasi võis olla klassis, kui palju lubati rühmatunde jne. Seetõttu oli 1993. aastal õpilase pearaha kehtestamine minu arvates

hiigelsamm õigusriigi suunas, sest pearaha löi lootuse, et kooli hakatakse finantseerima kehtestatud reeglite järgi ning selle saatus ei olene üksnes ametnike heatahtlikkusest. Olgugi et õpilase pearaha suurus erines tugevasti, sest seda mõjutasid koefitsiendid, mis arvutati vanade tarifitseeringute põhjal (seega olenes raha hulk ikkagi "andamist", sest koefitsiendi suurus kõikus 0,8-st 2,5-ni), ei muudetud neid vähemalt igal aastal.

Hiljem on pearahasüsteemi palju kritiseeritud, ja kui mõni kolleeg on teinud ettepaneku taastada klassikoplektipõhine finantseerimine, meenub mulle iga kord ametnikele nodi tassimine ning pugemine, mille juurde mingi hinna eest tagasi pöörduda ei taha. Seetõttu olen olnud iga kord vana finantseerimispoliitika kasutuselevõtu vastu. Et esialgne pearahasüsteem koos oma koefitsientidega sai ülimalt keeruline, lepiti kohe kokku, et edaspidi seda täiustatakse ja lihtsustatakse. Paar aastat hiljem jõudiski haridusministeerium koefitsiente korra veidi korrigeerida, kuid kahjuks mitte rohkemat. Põhjuseks arvan olevat haridusministeeriumi reorganiseerimise. Uued töötajad lihtsalt ei saanud keerulisest süsteemist aru, pealegi vahetus ministeeriumi tippjuhtkond peaaegu igal teisel aastal ja nii ei jõutud asjasse süvenedagi, süsteemi muutmisest rääkimata.

Piiramatu vabaduse aeg

Üleminekuaja kitsaskoht olid õpikud. Et uusi õpikuid veel ei olnud ja nõukogudeaegsete järgi õpetada paljudes ainetes enam ei sobinud, töötasid õpetajad igaüks oma leidlikkuse kohaselt. Arvan, et mitte kunagi enne ega pärast seda mõneastast perioodi ei ole õppetöö koolis olnud nii ajakohane, loominguline ning huvitav. Õpikute asemel kasutati kõikvõimalikke allikaid, näiteks ajaloos ja ühiskonnaõpetuses paljundati ajaleheartikleid, poliitikute esinemisi, lindistatud telesaateid jms. Sedamööda, kuidas uued õpikud kooli jõudsid, vähenes õpetajate loomingulisus ja vabadus ning järjest rohkem täitsid õppetöö sisu õpikud ja õppekavad. Õpetamine vajus järjest enam vanasse malli – õpikute ümberjutustamiseks. Julgen väita, et protsess, mis nüüdseks on muutunud õpetaja riigieksamite, õpikute ja õppekavade vangiks, algas 1995. aasta paiku.

Enneolematult hästi suhtusid õppimisse ka õpilased. Nii nagu täiskasvanud, uskusid ka lapsed, et tõsise töö ja pingutustega suudame oma riigi uuesti üles ehitada. Oli selgelt näha, kuidas lapsed pingutasid, sest üheksakümne aastate esimestel aastatel ei olnud keegi veel päris kindel, kas iseseisvat riiki ikka õnnestub taastada. Nii suurt kõrge õpimotivatsiooniga õpilaste arvu ei ole ma täheldanud ei enne ega pärast üheksakümne aastate esimest poolt.

Tõeline üllatus olid arvutid, mis tulid nagu välg selgest taevast. Ei mingit ettevalmistust ega harjumuspäraseid aastatepikkusi lubadusi, lihtsalt ühel päeval toodi kooli kaheksa Jukat, nagu esimesi arvuteid nimetati. Anti lihtsalt, ilma rahata, allkirja vastu üle. Ei mingit eelnevat koolitust ega selgitamist. Koolijuht pidi ise leidma inimese, kes tehnika üles paneb, seda kasutada oskab ning seejärel teistelegi õpetab.

Olen tagantjärele kuulnud, et mõnes koolis ei pakitud arvutikaste lahtigi ja need seisavad võib-olla tänaseni kusagil nurgas. Minul õnnestus leida tubli arvutiõpetaja, õpilased õppisid kiiresti ning informaatikaõpe lülitus õppekavasse Jukude põlvkonnast peale. Tänu

Tiigrihüppele jõudsid koolidesse õige pea ka 286 protsessoriga tõelised arvutid, millega Jukusid võrreldagi ei andnud. Esimesed kaheksa aastat vääris Tiigrihüpe täielikult oma nime, areng oli muljetavaldavalt kiire ning tõhus. Kahjuks viimase viie aasta kohta on raske midagi sama head öelda.

Koolitusest materiaalse abini

Välisriikide toetust demokraatliku kooli loomiseks oli tunda igal tasandil. Koolitust ja materiaalet abi pakkusid paljud Euroopa riigid, samuti USA ja Kanada. Loomulikult suheldi kõige massilisemalt Soome kolleegidega. Harva on mul olnud kokkupuuteid meie üldhariduskoolidega, kellel ei ole oma sõpruskooli Soomes. Soomlased olid väga aktiivsed kontakte otsima ja arendama. Usun, et võlgneme oma põhjanaabritele tunduvalt rohkem, kui meile arvata meeldib. Lähikäimist Rootsi koolidega raskendas kindlasti mingil määral keelebarjäär, aga kahtlemata ka Soomega võrreldes tunduvalt suurem vahemaa. Ometi leidub peaaegu igas Eestimaa koolis humanitaarabina saadud koolimööblit või õppevahendeid, mis on oma teenistust alustanud Rootsi koolis. Tunnen isiklikult Rootsi riigi alamat Einar Lillemetsa, kes on toimetanud koolitarbeid ja mööblit rohkem kui sajasse Eesti kooli. Hoolimata oma kõrgeast vanusest teeb ta seda tänuväärset tööd tänaseni.

Veel tähtsam kui maja ja mööbel on kooli teine, intellektuaalne pool, mille arendamise peamine võimalus on õpetajate ja juhtide koolitus. Üks esimesi väliskoolitusi, kus oli võimalik osaleda suuremal hulgal koolimeeskondadel, oli kanadalaste organiseeritud projekt "Omanäoline kool". See oli küll eelkõige juhtimiskoolitus, kuid projektis osales koolimeeskondades direktorite kõrval ka palju õppealajuhatajaid ja õpetajaid. Minu meelest arenesid just "Omanäolise kooli" koolitusest ja hilisemast liikumisest välja uue, edumeelse õppekorraldusega koolid Eestimaal.

Algusaastail oli võimalus osaleda tasuta väliskoolituses kas kodumaal või piiri taga väga suur. Kõik, kes vähegi aktiivsust ilmutasid ning natuke ka võõrkeeli valdasid, said väga häid õppimisvõimalusi. Nüüd, pärast Eesti ühinemist Euroopa Liiduga, on tasuta koolitusprojekte jälle peaaegu sama palju kui soovijaid või rohkemgi.

Ministrid tulid ja läksid

Oma panuse arengusse andsid ka haridusorganisatsioonid nagu Eesti Koolijuhtide Ühendus, Õpetajate Liit jt. Ei saa kahjuks väita, et haridusministeerium oleks koostööst tõsiselt huvitatud olnud. Kui kontaktid ministeeriumi töötajatega olid igati tõised, siis värskete ministrite poliitilis-hariduskorralduslikud seisukohad ei sobinud meie arvates mitte kuidagi kokku koolielu arenguga. Sellele vastuolule ei oska muud seletust anda, kui et poliitikud lähtuvad oma tegevuses koalitsioonileppes, mis on kokku kirjutatud paari nädalaga. Muidugi on siis alusetu lootus, et niisugune dokument võiks olla hariduse korraldamise või, veelgi hullem, ümberkorraldamise põhjaks. Arvan, et kulub veel üsna mitu valimisperioodi, enne kui jõuame olukorrani, kus koalitsioonilepingu kokkupanemisel leitakse mahti ka arengukava või muu strateegiline dokument läbi vaadata.

Aasta möödudes muutusid uue ministri seisukohavõtnud tavaliselt täiesti realistlikeks, kuid enamasti lõppes siis ka valitsemisaeg. Viimase viieteistkümne aasta jooksul on haridusminister vahetunud 11 korral ja selles ametis on olnud kaheksa isikut. Raske öelda, kas hariduse areng oleks olnud tulemuslikum, kui valitsused oleksid kauem võimul püsinud. Kõige pikemat aega (1999–2002) oli ametis Mart Laari valitsus ning sellesse perioodi jääb ka kõige suurem karuteene – haridusministeeriumi Tartusse kolimine.

Aasta enne kolimist ja viis aastat pärast seda lakkas haridusministeerium koolide jaoks sisuliselt olemast, sest põhiosa ajast pidi vastne haridus- ja teadusministeerium tegelema iseendaga.

Teine põhjus, miks me minu arvates liigume tempoga üks samm edasi ja kaks sammu tagasi, on poliitiline üliagarus – võimetus või tahtmatus tunnistada eelkäijate tehtud tööd. Iga kord, kui ametisse tuleb uus minister, alustab ta eelmise ministri tegude ümberhindamisest ja ümbertegemisest, mitte jätkamisest sealt, kus oldi. Kolmandaks takistuseks nimetaksin tendentsi, et meie poliitikud soovivad ühel ja samal ajal olla nii strateegid kui ka taktikud. Soome ekspeaminister Esko Aho ütles 2004. aastal Soome koolijuhtide konverentsil tabavalt, et poliitikute ülesanne on teha strateegilisi otsuseid, neid ellu viima peavad aga asjatundjad. Usun, et ka eelmise valitsuse haridusreform oleks jõudnud märksa kaugemale, kui kõike ei oleks poliitikute tagatubades oma äranägemise järgi ümber otsustatud.

Halb on see, et peaaegu kõik, kes võimulolevasse erakonda kuuluvad, tahavad selle eest palka saada. See on ilmselt põhjus, miks järjest sagedamini pannakse poliitikeid nendele ametikohtadele, kus tingimata peaksid olema vastava ala professionaalid. Partorge on juba liiga palju ja nii mõneski omavalitsuses on ka koolidirektorite ametid kuulutatud poliitilisteks ning täidetakse erakonnakaaslastega.

Kümnendi kõige suurem rumalus

Riigieksamite esialgne mõte seisnes selles, et õpilased ei peaks mõne kuu jooksul sooritama kaks korda sama tegevust – tegema kooli lõpueksameid ja ülikooli sisseastumiseksameid. Algul toimiski kõik nii, nagu kavandatud, kuid tasapisi hakkasid riigieksamid muutuma asjaks omaette. Koolide hindamine ja paremuse järgi rittaseadmine on kaasa toonud täiesti tarbetu võidujooksu punktide pärast. Paljud gümnaasiumid, kellel puudub võimalus konkursi korras võimekaid õpilasi vastu võtta, kulutavadki suure osa õpiajast vaid riigieksamiteks valmistumisele. Tagasihoidlike eksamitulemuste kartuses ei võta gümnaasiumid vastu või saavad õhtukooli palju õpilasi, kes normaalses tingimustes võiksid vabalt gümnaasiumis õppida.

Minu arvates on koolide hindamine ning headeks ja halbadeks tembeldamine viimase aastakümne kõige suurem rumalus ja ebaõiglus. Headeks koolideks nimetatakse eranditult eliitkoole, kelle head tulemused riigieksamitel ja olümpiaadidel põhinevad kõrge õpimotivatsiooniga ja võimekate õpilaste valikul, mitte õpetajate paremal ja tulemuslikumal tööol. Lapsevanemaid hullutatakse, et eliitkoolides on paremad õpetajad ja et nende lapsed saavad kvaliteetsema hariduse. Oma kogemuste põhjal võin kinnitada ja näidete varal ka

tõestada, et andekate laste eksamitulemused on tavakoolis sama head. Kuigi loomulikult vaid siis, kui seal töötavad kvalifitseeritud õpetajad.

Kahtlemata oli meie aja oluliseks tähiseks sajandivahetus. Alanud sajandist kulus mõni aasta, kui rahvas valis nn uue poliitika ja käibele tuli väga ajakohane visioon – 21. sajandi kool. Õppetöö korraldamise põhitõed on vanad mitu sajandit ja üha uusi vanu tõdesid avastatakse juurde, ometi peetakse nüüdisaja koolihariduse peamiseks hädaks seda, et see ei suuda kiirete muutustega kuidagi sammu pidada. Viimase kahe aasta kuum teema Eesti hariduselus on olnud haridusreform. Kauaaegse koolijuhina ma ei usu, et hariduses on võimalikud revolutsioonilised muutused või et need tooksid kaasa positiivseid tulemusi. Olen veendunud, et ainuõige on pidev, teaduspõhine arendustöö.

Eesti hariduse hindajate seisukohad jagunevad laias laastus kaheks: ühed ütlevad, et see on väga hea, teised, et väga halb. Kummal on rohkem õigust, saame teada 2007. aastal, kui avaldatakse eesmise PISA (*Programme for International Student Assessment*) uuringu tulemused, kus ka Eesti esmakordselt osaleb. Ehkki ennustamine on tänamatu töö, julgen siiski mitmete märkide põhjal pakkuda, et neil, kes arvavad, et kõik on hästi, tuleb ilmselt pettumus alla neelata.

Koolijuhi tööpäevad on viimaste aastatega väga pikaks ja pingeliseks muutunud, nii et isegi lühikese ja üldsõnalise kirjatükiga ühele poole saamine võtab päris palju aega. Oma artiklit üle lugedes vaatan, et palju olulist jäi käsitlemata, kuid kahjuks ei ole mahti rohkem süveneda. Vahepeal on valitsuski vahetunud ja ametisse asunud jälle uus vana haridusminister. Kas alustame ka muutustega uuesti, otsast peale?